

Kiadatlan dokumentáris papirusztöredékek elemzése (P.Prag. III 1095, 1092b és 1101 jelzetű töredékek)

Egyetemi tanulmányaim megkezdése előtt soha nem gondoltam volna, hogy valaha is lehetőségem nyílik valódi ókori papiruszokat tanulmányozni. A legtöbb klasszika-filológus hallgató soha nem kap olyan lehetőséget, mint amit néhány társammal együtt kaptunk az Eötvös Collegium Bollók János Klasszika-Filológiai Műhelyének egy programjának keretén belül. Alkalmunk volt a Prágában található Wessely-gyűjtemény eddig még nem publikált *P.Prag.* III egység dokumentumaival foglalkozni. Ezt a lehetőséget Rosario Pintaudi és Hermann Harrauer professzoroknak köszönhetjük. Ez főként azért rendkívüli alkalom, mert – mint azt Szilasi Pázmány Zoltán is mondta rektori székfoglalójában – „a papyrologiai gyűjtemények más tudományos gyűjteményektől abban különböznek, hogy eredeti állapotában az anyag hozzáférhetetlen a tudományos bűvárkodás számára”, mi mégis saját szemünkkel láthattunk és saját kezünkkel érinthettünk közel kétezer éves dokumentumokat.

A prágai papiruszgyűjtemény, melyhez az általunk vizsgált darabok tartoznak, eredetileg Karl Wessely magángyűjteménye volt, amelyet Párizsban vásárolt meg 1904-ben. Wessely (1860–1931) osztrák papirologus volt, aki a Bécsi Egyetemen (Universitát Wien) tanult, majd 1883 és 1888 között Párizsban, Lipszében, Drezdában és Berlinben tanulmányozott papiruszokat. 1883-tól Rainer főherceg nem sokkal azelőtt alapított gyűjteményében dolgozott, amely 1899-ben a bécsi udvari könyvtár része lett. 1919-től a Bécsi Egyetemen paleográfiát és papirologiát oktatott. Hihetetlenül termékeny kutató volt, több cikket is írt, mellyel hozzájárult a papirologiai irodalom gyarapodásához – ezek közül talán a legismertebbek a mágikus papiruszokkal foglalkozó beszámolói –, de számos papiruszokkal foglalkozó könyv szerzője is. Wessely 1931-ben bekövetkezett halála után a gyűjteményt Theodor Hopfner, a Prágai Német Egyetem professzora vette át, aki 1934-ben az egészet eladta a Prágai Nemzeti és Egyetemi Könyvtárnak, a mai Nemzeti Könyvtárnak, ahol a papiruszokat most a Kézirat-részleg raktárában őrzik.

A papiruszokat nyelvek szerint osztályozták, így a görög és latin szövegek a Nemzeti Könyvtárban, míg a keleti nyelvek (mint például a kopt és az arab) a Keleti Intézetben vannak. A több mint 7000 görög papiruszt négy csoportra osztották.

A görög nyelvű irodalmi szövegek aránya nagyon kicsi. A gyűjtemény túlnyomó részét dokumentáris papiruszok alkotják, melyek a római, a bizánci és az arab korból származnak, és magját a Héroninos-archívum képezi, mely elsősorban könyveléseket és levelezéseket foglal magába.

A Héroninos-archívum egy olyan terjedelmes dokumentumgyűjtemény, mely főként levelekből és könyvelésekből áll. Az archívum anyagát képező papiruszokat az egyiptomi Haritnál, az ókori Fayum környéki Theadelphia területén találta Bernard Pyne Grenfell és Arthur Surridge Hunt az 1898-1899-es ásatásukon. A mintegy ezer papiruszt tartalmazó

anyag felfedezésének pontos körülményei mára ködbe vesznek, de az ismert történet szerint a Grenfell és Hunt alkalmazásában álló helyi munkások ásás közben az egyik ókori házban találtak egy papiruszokkal teli dobozt. Számos tudós szerint azonban a történet nem teljesen hiteles. Vitatott például a doboz léte: valószínűbb, hogy a papiruszokat nem egy dobozban, hanem egy szemétkupacban fedezték fel.

Az archívum nevét Héroninosról kapta, aki tizenkilenc éven át volt egy, az antik Theadelphia területén található birtok intézője, *phrontistése*, mivel ő volt a levelek többségének címzettje, illetve a könyvelések nagy részének írója. A birtok, amelyről itt szó van, az Appianus-birtok. Hozzá kell tennünk, hogy a dokumentumok vizsgálata és publikációja során fény derült arra, hogy nem minden papirusz kapcsolódik szorosan az Appianus-birtokhoz és környezetéhez, ennek ellenére megmaradt az archívum hagyományos elnevezése.

A Héroninos-archívum majdnem minden szövegét uralkodási év, hónap, nap alapján keltezik, általában az uralkodó(k) megnevezése nélkül. Bár ez a gyakorlat ki kellett, hogy elégítse ezen – jórészt nem túl hosszú életű – dokumentumok íróinak és címzettjeinek igényeit, mi azonban újra és újra szembesülünk a problémával, hogy el kell döntenünk, mely uralkodó(k)hoz mely uralkodási év tartozik. Annyi bizonyos, hogy a szövegek abból az időből származnak, amikor Héroninos volt Theadelphia *phrontistése*, amelynek időtartamával pontosan tisztában vagyunk, tudniillik 249 szeptemberétől 268 nyaráig töltötte be ezt a pozíciót. Ha ehhez még hozzátesszük a szomszédos Euhéméria *phrontistésének*, Eirénaiosnak, valamint Héroninos fiának és örökösének, Hérónasnak könyveléseit is, az időtartam kibővül a 247-től 270-ig tartó időszakra, de vannak olyan szövegek is, melyeket a Kr. u. III. század korábbi vagy későbbi éveire tehetünk.

A ránk maradt összes papirusztöredékeket tekintve a dokumentumok jelentős részét a könyvelések teszik ki. Ezeknek több típusát különíthetjük el, például az elismervényeket, fizetési előírásokat, banki bizonylatokat, pénz- vagy árubevételek és kiadások listáit, szállítási listákat és hasonlókat. Nincsenek azonban meghatározott formái a rögzítésnek, az azonos típusú dokumentumok is nagyon eltérő formában szerepelhetnek. Az efféle gazdasági feljegyzések nagyon gyakoriak és meghatározóak minden korszakban. Mint az általunk vizsgált két töredék is, az ilyen gazdasági dokumentumok többsége lista, melyeknél szerencsés esetben szerepel a lista célja és keltezése is. Ezek a töredékek önmagukban többnyire jelentéktelenek, de csoportokba rendezve, illetve megfelelően megközelítve tájékozódást nyújthatnak számunkra a kisebb és nagyobb birtokok méretéről, szerkezetéről, működéséről, valamint a birtokgazdálkodás és -irányítás módszereiről.

Az általunk vizsgált papirusztöredékek közül kettő listatöredék, mely a Héroninos-archívumhoz tartozik. Ez a két töredék a *P.Prag.* III 1101 jelzetű papirusz *rectója* és 1092b jelzetű *rectója*.

P.Prag. III 1101 *recto*: A töredék nagyjából 6,5×6cm nagyságú. A papirusz színe világosbarna, állapota töredékes, mind a négy oldal törött, bár vélhetőleg a jobb és a bal oldalról nem hiányzik szöveg. A bal oldalon nagyjából 1 cm-es margó látható, a jobb oldalon is nagyjából ekkora szakasz üres, bár a szöveg nem nyúlik ki mindenhol a feltételezett margóig. A jobb oldal talán vágott szél, de a töredékesség miatt ez nehezen megállapítható. A szöveg valószínűleg fölfelé nem folytatódik, mivel ott is érzékelhető hasonló méretű margó, mint oldalt, de lefelé egyértelműen fut tovább a lista. A bal oldalon, a szélétől fél cm-re függőlegesen a papirusz illesztési helye, ragasztás nyoma látható. A tinta fekete, helyenként fokozatosan elhalványul, de vélhetőleg nem a kopás miatt. Az írás a

papirusz rostirányával párhuzamos, tehát a szöveg a *recto*n van. A *verso*n nem található szöveg.

P.Prag. III 1092b *recto*: A papirusz mérete 6×5 cm. A szöveget világosbarna papiruszra írták. Töredékes állapotban van, teteje és alja hiányzik, jobb oldalon vágott szél, a bal oldala töredékes, bár nagyjából 1 cm-es margó látható, tehát a két oldalról nem hiányzik szöveg. Bal oldalon, mintegy fél cm-re a papirusz szélétől, illesztés nyoma látható. A tinta fekete, az írás erőteljes, a vonalak a sorok elején vastagok, a sorvégeken elvékonyodnak, elhalványulnak, valószínűleg a tinta fogyása miatt, nem a kopás következtében. Az írásirány a papiruszrostokkal párhuzamos, vagyis a szöveg a *recto*ra került. A *verso* üres.

A műhelymunka keretein belül két külön listatöredékként kezeltük a darabokat, noha arra rájöttünk, hogy az íráskép alapján mindkettő keletkezési idejét a Kr. u. III. századra tehetjük. Mikor azonban ellátogattunk a prágai gyűjteménybe, és eredetiben is tanulmányozhattuk a töredékeket, a papirusz bal oldalán látható ragasztást és a méreteket figyelembe véve felmerült, hogy a töredékek talán valamikor egybetartoztak. Ezt a gyanúkat Rosario Pintaudi professzor, a firenzei Bibliotheca Medicea Laurenziana kurátora is megerősítette, aki a helyszínen fotózta be a töredékeket, és a két töredéket meglátva azonnal összeillesztette a két részletet. Így egy tizenkét sorból álló listatöredéket kaptunk.

1.	Σεραπάμων	ςη
2.	Ἡρώνι	ςη
3.	Κούτας	ςη
4.	Καπελλίς	ςη
5.	Ἵοννοῦφις	β
6.	Ἵρῶν[]	. .
7.	Ἄ.μμω	.α
8.	Ερμη	.β
9.	Ερμη	μᾶ
10.	Νεμη	κεγ
11.	Ἡρών	ςη
12.	Ι.αγ[

Ha az általunk vizsgált töredékeket először csak formailag elemezzük, látható, hogy a darabok két oszlopra tagolhatók – vagyis ez esetben is listaformáról van szó. Hozzá kell azonban tenni, hogy ezen oszlopok elkülönítése a *P.Prag.* III 1101 töredéknél nem olyan egyértelmű, az 1092b-nél azonban már valóban két oszlopban rögzítette az írnok a tételeket. De a két töredék között nemcsak ennyi különbség látható, más is utal arra, hogy a lista megírása során a munka egyre rendszeresebb lett. Ez látszik a tintahasználaton is: míg az 1092b esetében az írnok mindig az új sor rögzítése előtt mártotta a tollat, addig az 1101-nél még előfordult, hogy a sor közben fogyott el a tinta – ez látható a negyedik sorban. Ez elég egyértelműen látszik, mivel az írnokok ekkoriban már *kalamosszal*, nádtollal írtak, mely a tinta fogyásával – hasonlóan a modern acélhegyű tollakhoz – elvékonyodott, így kettős nyomot hagy az írófelületen, mely a tinta halványodása miatt nem, vagy csak nehezen olvasható. Szerencsére a mi töredékeink esetében ez a fakulás nem drasztikus mértékű, vagyis ennek ellenére is elég jól olvasható az írás. De mit is rögzít ez a két töredék?

Mint már említettük, a gazdasági töredékek többnyire tartalmazzak valamiféle datálást, illetve a lista készítésének célját – szerencsés esetben. Sajnos a mi esetünk nem szerencsés: nem tudjuk, pontosan milyen célból készíthették ezt a listát. Annyi azonban valószínű, hogy egy fizetési listáról van szó: az első oszlop vélhetően neveket tartalmaz, a második pedig összegeket, mivel a görög számok előtt több helyen ott található a *drachma* pénznem jelölése (δ). Fontos észrevennünk, hogy – főleg az 1101-en, de az 1092b-n is – visszatér egy adott összeg: 8 drachma (η). Éppen e visszatérés miatt, illetve azon tény miatt, hogy a listán csak férfinevek szerepelnek, felmerülhet, hogy ez az összeg talán állandó fizetési díj lehetett. Ilyen állandó befizetés volt a fejadó, a *laographia*. Az Arsinoéhoz tartozó területeken a korai császárkor idejében ennek összege évente 20 és 40 drachma volt, az előbbi összeget a kiváltságos városi polgárok, az utóbbit az egyiptomi születésűek fizették. Hogy ebben az esetben is ezzel van dolgunk, természetesen csupán feltételezés, hiszen más összegek is találhatóak a listán. Ugyanakkor persze ki sem zárhatjuk ezt a lehetőséget, hiszen a számok különbözősége ellenére ugyanúgy takarhatják a fejpénz részleteinek összegét.

A harmadik töredék kapcsán szót kell ejtenünk a levéltöredékekről. Mint a legtöbb társadalomban, a görögöknél is rendkívül fontos szerepet játszott az írott kommunikáció. Több ezer levél és beszámoló maradt ránk, noha ezek időbeli eloszlása igen egyenetlen. Hogy ezek a különbségek mennyire tükrözik az egyes korok levelezési szokásainak változását – vajon valóban kevesebb levelet írtak például a Ptolemaios-korban –, vagy pusztán az idő tüntette el a dokumentumokat, sajnos nem lehet tudni. Gyakorlatilag a VII. század végéig nagy számban maradtak fenn görög nyelvű levelek, ezt követően inkább kopt nyelvű szövegeket találunk.

A levelezéseknél, de általában a papiruszoknál fontos kérdés a datálás. Szerencsére ehhez sok dokumentum nyújt támpontot, de mivel a leletek csak töredékesen maradtak ránk, nem mindenhol olvashatók az ókori írók által rögzített keltezők. Ahol azonban mégis olvashatók, ott is figyelembe kell vennünk, hogy az antikok más naptárrendszert használtak, mint a mi modern naptárunk. Tehát a papiruszok vizsgálatánál tisztában kell lennünk a korabeli datálási rendszerekkel.

Az egyiptomiak ugyanúgy a 365 napos napévet használták, mint mi most, melyet felosztottak 12 harminc napos hónapra, de ők ehhez még hozzátoldottak egy ötnapos ünnepi időszakot az év végére, melyet görögül (*hémerai epagomenainak* (ἡμέραι ἐπαγόμεναι), vagyis „hozzátoldott” napoknak neveztek. Mivel azonban így nagyjából negyed nappal rövidebb volt az év, mint a napév hossza, az egyiptomi naptár minden négy évben rövidült egy nappal. Ennek következtében az évkezdés idővel jelentősen elmozdult a tényleges napév kezdetéhez képest. Hogy ezt az elcsúszást kiküszöböljék, Kr. e. 238-ban kísérletet tettek Egyiptomban a naptár megreformálására – sikertelenül. A változás majd csak Octavianus ideje alatt következik be (Kr. e. 26/25 körül). Az új naptárba szökőévek kerültek, vagyis minden negyedik évbe beiktattak egy hatodik *epagomenét* (ἐπαγομένην). Ettől kezdve a római és az egyiptomi naptári év kezdete között nem volt eltérés. A régi, szökőévek nélküli naptár már csak néhány esetben volt használatban – főleg vallási összefüggésekben.

Az imént vázolt naptári rend mellett az egyiptomiak egy másik rendszert is alkalmaztak az évek számítására: a fáraók uralkodásának éveit. A királyok hivatalba lépésétől a következő *epagomenai* végéig tartó időszak számított a király első évének, és a második éve Thóth hónap elsejével kezdődött. Ez a számítási rendszer a Ptolemaiosok idején terjedt

el Egyiptomban. Ugyanezt a formát alkalmazták a római császárkorban is, ekkor a császárok uralkodási évét adták meg dátumként. Majd a tetrarchia létrejöttével (293), Diocletianus alatt, a római consulok személyét használták ugyanerre. A consulok éveit többnyire hivatalos és jogi iratokban használták. Mivel azonban a consulok személye évről évre változott, előfordult, hogy az írók nem tudták az éppen aktuális consul nevét, ezért a „consulsága után” formulát használták az előző év neveivel. (Az uralkodási évek szerinti számítást később Justinianus császár újra bevezette Kr. u. 537-ben.)

Az előbbi datálási rendszerek leírásai az ókori dokumentáris papiruszokban, különösen a levelekben bizonyos formulákat képeznek, akárcsak a levelek nyitó- és záróformulái. Kezdetben a dátum csupán egy rövid egység volt, mely csak az évet és a hónapot, olykor a napot foglalta magába. Később az uralkodó(k) címét is hozzátették a keltezéshez.

A keltezési formulák többnyire a levelek végén található, mint a kereskedelmi és jogi dokumentumok esetében, de előfordulnak olyan esetek is, mikor a dátum a szöveg elejére kerül.

P.Prag. III 1095 recto: A töredék mérete 4×8,5 cm. A papirusz színe világosbarna, közepén egy nagyjából 2 cm széles sötét sáv látható. Állapota töredékes: a papirusz teteje, jobb és bal oldala hiányzik, ráadásul a jobb oldalából alulról még 1 cm szélességben 4 cm hosszan kitért egy jelentős darab is. A töredék alján 1,5 cm-es üres margórész van, az alsó szél ép, egyenes, valószínűleg a papirusz vágott szélé. A papirusz több helyen kissé töredezett, a sötét területről az írás szinte teljesen lekopott, olvashatatlanná vált. A tinta fekete, egy helyütt megfolyás látható. Az írás a papirusz rostjaival párhuzamosan fut, tehát a szöveget a *rectóra* írták. Az írás igen lendületes folyóírás. A *versón* másik szöveg olvasható, mely másik kéztől származik, a betűk formája alapján másik korszakból is. Ennek írásiránya szintén a rostokkal párhuzamosan fut, tehát a másik oldalra merőlegesen. A *verso* szövegével mi nem foglalkoztunk.

Annyi bizonyos, hogy egy levél végéről van szó, erre utal az alul látható üres rész, és vágott szél. Ugyancsak ezt támasztja alá, hogy akárcsak a korabeli gyakorlatban, itt is a levél végén található a datálás. Azt azonban nem lehet tudni, hogy a sorok elejéről és végéről mennyi hiányzik, illetve azt sem, hogy a levél eleje mennyi és milyen információkat tartalmazhatott. A töredéken a levél tíz sora látható, ezek közül az utolsó három olvashatatlan – részben a papirusz sötét színe, részben a festék megkopása miatt.

1.]γρ.πον οὐδὲν μην[
2. πάν]τας δραχμὰς τετρα[κόσιας
3. τ]ὰ γεγραμμένα... [
4.]αν. ἔτους πέμπ[του Ἀυτοκρατόρων Καيسάρων
5. Πουπλίου Λικιννίου]Οὐαλεριανοῦ καὶ Π[ουπλίου Λικιννίου Οὐαλεριανοῦ
6. Γαλληνοῦ Γερμανικῶν]Μεγίστων Εὐσεβῶ[ν Εὐτυχῶν καὶ Πουπλίου Λικιννίου
7. Κορνηλίου Σαλωνίνου Οὐαλεριανοῦ τοῦ]ἐπιφανε[ς[τάτου Καίσαρος Σεβαστῶν
8.].....ε[
9.].....[
10.].....[

A levéltöredék datálása – párhuzamok alapján – viszonylag egyszerűen kiegészíthető, még ha hiányos is. A negyedik sorban új mondatban kezdődő datálási formula (ἔτους πέμπ[του...)) tartalmazza az év számát és a császárok nevét és megjelölését. Találhatunk

olyan párhuzamokat, melyek szintén ugyanezt a megjelölést tartalmazzák (Αὐτοκράτορων Καισάρων Πουπλίου Λικιννίου Οὐαλεριανοῦ καὶ Πουπλίου Λικιννίου Οὐαλεριανοῦ Γαλληνοῦ Γερμανικῶν Μεγίστων Εὐσεβῶν Εὐτυχῶν καὶ Πουπλίου Λικιννίου Κορνηλίου Σαλωνίνου Οὐαλεριανοῦ τοῦ ἐπιφανεστάτου Καίσαρος Σεβαστῶν), csak az év száma különbözik, illetve az itt tárgyalt töredék nagy hiányossága, hogy sajnos a hónap neve és a nap nem látszik. De a párhuzamok alapján azért megállapítható a pontos évszám: az ötödik évben keletkezett (ἔτους πέμπ[του]), még hozzá Gallienus és Valerianus uralkodása alatt, akik Kr. u. 253-ban kezdték meg uralkodásukat, vagyis a keletkezési dátum: Kr. u. 258.

Mivel a levél nagy része elveszett, nem ismerhetjük sem a tartalmát, sem a feladóját, sem a címzettjét. A megmaradt szövegből csupán annyit tudhatunk biztosan, hogy négyszáz drachmáról van szó (2. sor: δραχμὰς τετρα[κόσιας]). Ez talán a következő sorban megemlített valamilyen bírság összege (3. sor: τ]ὰ γεγραμμένα), de ebben nem lehetünk biztosak.

A bemutatott papirusztöredékek ugyan önmagukban nem bírnak túl nagy jelentőséggel, hiszen aprók és töredékesek, így nem tartalmaznak túl sok információt. Azonban egy nagyobb korpusz részeként, tartalmi és időbeli összefüggések keresése során fontosságuk megnövekszik – egy letűnt kor képéről készült kirakós darabkái. A kép ugyan soha nem lesz egész, de minél többet látunk belőle, annál jobban megérthetjük az emberiség múltját. Az általam ismertetett töredékek ezen kép gazdasági részét egészítik ki: bemutatják, hogyan is működött egy gazdaság, hogyan tartották számon az esetleges tartozásokat, hogyan kommunikáltak és osztották meg egymással a híreket. Láthatóvá, megérthetővé tesznek számunkra olyan mozzanatokat, amelyeket más esetben csak találgathatnánk.

Irodalom

- ADAMIK, T.: *Quintilianus. Szónoklattan*. Kalligram Kiadó, Budapest 2009.
- ATIYA, A. S. (szerk.): *Coptic Encyclopedia* VII. Macmillan Library Reference, New York 1991.
- BAGNALL, R. S. (szerk.): *The Oxford Handbook of Papyrology*. Oxford University Press, Oxford – New York 2009.
- EXLER, F. X. J.: *The Form of the Ancient Greek Letter of the Epistolary Papyri (3rd c. B.C. – 3rd c. A. D.)*. Ares Publishers Inc., Chicago 1976.
- HAGEDORN, D.: *Wörterlisten aus den Registern von Publikationen griechischer und lateinischer dokumentarischer Papyri und Ostraka*.
 Forrás: <http://www.zaw.uni-heidelberg.de/hps/pap/WL/WL.pdf>
- MORAVCSIK, GY.: *A papiruszok világából*. Franklin-Társulat, Budapest 1942.
- MORAVCSIK, GY.: *Miről vallanak a papiruszok?* Gondolat Kiadó, Budapest 1961.
- RATHBONE, D.: *Economic Rationalism and Rural Society in Third-Century A.D. Egypt. The Heroninos Archive and the Appianus Estate*. Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- SZILASI, P. Z.: *Ujabb adatok a papyrologiához. Rectori székfoglaló értekezés*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Pécs 1933.

**Research of Unpublished Documentary Papyrus Fragments
(P. Prag. III 1095, 1092b and 1101 fragments)**

Rarely do students of classical philology have the opportunity that a few of my fellow students and I were fortunate enough to get within the confines of a special educational program at the János Bollók Workshop of the Eötvös Collegium. We could research the Wessely Collection of Prague and especially the not yet published *P. Prag* III documents. This papyrus collection of Prague, to which the documents we studied belong, were originally part of Karl Wessely's private collection. The core of the collection is the Heroninos Archive, which mainly contains accountings and letters, and two of the papyrus fragments in question are lists which belong there. The marking of one of these two papyri is *P. Prag. III 1101 recto*, and that of the other is *P. Prag. III 1092b recto*. Based on the size of the papyri and the jointing on their sides, it may be presumed that they were originally part of a bigger document. For what exact purpose the list was made for we do not know, although most likely it is a payroll. As for the third fragment, it is possibly a fragment of a letter, at least that is what the dating at the end of this document suggests. Since the majority of the letter have been lost, we have no knowledge of the author, the addressee or even the most part of the content. The previously mentioned papyrus fragments in themselves are not very significant because they contain little information. Still, they help us to better understand the economic life of the ancient era. Through them we can apprehend how an estate worked, how obligations were administrated, or how information was communicated and shared between the people of the age. The fragments can also make clear and comprehensible details which otherwise would remain in the dark. Hopefully, one day they will help us see the whole picture.